

HAFÎ KIYAS İSTİHSANI

Emrullah DURLU*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 25 Nisan 2022, **Kabul Tarihi:** 29 Ağustos 2022, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2022, **Atf:** Dumlu, Emrullah. "Hafî Kıyas İstihşanı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022): 899-926.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1108715>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 25 April 2022, **Accepted:** 29 August 2022, **Published:** 30 September 2022, **Cite as:** Dumlu, Emrullah. "Istihşan With Hidden Analogy (Qiyas Khafi)". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/2 (September 2022): 899-926.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1108715>

Öz

İstihşan, mantık ve işleyiş yönünden farklılık arz eden dört farklı istidlal türünü içinde barındıran bir içtihat türüdür. Bu istidlal türlerinden üçü, istisna niteliği taşımakta biri ise çözümü aranan meseleye uygulanma imkânı olan birbirine zıt iki kıyastan birini diğerine tercih mantığına dayanmaktadır. Bu çalışma, *hafî (gizli/kapalı) kıyas istihşanı* olarak adlandırılan bu son istidlal türünü ele almaktadır. Konu şöyle bir yöntem takip edilerek incelenmiştir: Evvela ele alacağımız konuya zemin oluşturma gayesiyle, istihşanın tanımı ve istihşan karşısında terkedilen kıyasın mahiyeti irdelenmiştir. Akabinde, istihşanın türleri arasında mukayeseye imkân sağlamak amacıyla, istisna nitelikli istihşan türlerine kısaca yer verilmiştir. Sonrasında ise araştırmanın temel konusu olan hafî kıyas istihşanı; mahiyeti, diğer istihşan türlerinden farkı ve zahir kıyasa tercih gerekçesi yönlerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihşan, Hafî Kıyas, Zahir Kıyas, Hafî Kıyas İstihşanı.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye, edumlu@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2911-5990>.

Istihsan With Hidden Analogy (QIYAS KHAFI)

Abstract

Istihsan is a type of ijtiħad covering four different deduction ways that differ in logic and functioning. Three of these deduction methods have the quality of exceptions, yet the other one depends on the logic of preferring one of the two opposite qiyas options, which can be applied for case to be solved. This study analyses the type of deduction called *istihsan with khafi qiyas (istihsan with the hidden analogy)*. The subject is analyzed in the following way: First, to set a basis for the issue to be addressed, the definition of istihsan is given, and the essence of the qiyas rejected due to istihsan is scrutinized. To compare types of istihsan, the kinds of istihsan with the quality of exception are briefly mentioned. Finally, the main topic of the study, istihsan with khafi qiyas, is analyzed in terms of its quality, the difference from other types of istihsan, and the reason why it is preferred over dhahir qiyas.

Keywords: İstihsan, Khafi Qiyas, Dhahir Qiyas, İstihsan with Khafi Qiyas.

Giriş

İslam tarihi boyunca hayatın normal seyri içerisinde ortaya çıkan problemlere çözüm üretmek amacıyla pek çok akıl yürütme yöntemine başvurulmuştur.

900 | db

Süreç içerisinde bu akıl yürütme yöntemleri kıyas, istihsan, istislah, istishab gibi isimlerle terimleşmiştir. Bu yöntemler içerisinde en fazla başvuru alan akıl yürütme faaliyeti kıyastır. Kıyas dışındaki yöntemler belli âlim veya mezhepler tarafından daha fazla tercih edilmiş, hatta bazı yöntemler belli bazı âlimlerle özdeşleşmiştir.

Bu yöntemler içerisinde önemli bir yere sahip olan istihsan, etkin kullanımı nedeniyle İmam Ebu Hanîfe ile özdeşleşmiş ve onunla anılır olmuştur. Hanefî fıkıh âlimleri de imamlarını takip etmiş ve kıyastan sonra en fazla bu yönteme başvurmuşlardır.¹

Çokça kullanılmış olmalarına rağmen mezhebin kurucu imamlarından bu yönteme ilişkin net bir tanımın gelmemiş olması hem kavramın mahiyetine ilişkin mezhep içi tartışmalara hem de mezhep dışından sert eleştirilerin gelmesine neden olmuştur.

¹ Hanefîlerin istihsan yöntemine çokça başvurmuş olmalarında hem 'hüsün ve kubuh' konusunda daha akılcı düşünmüş olmaları hem de içtihatla tündengelim yere vermiş olmaları etkili olmuştur. Bk. Ali Bardakoğlu, "Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslâm Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 131; Abdurrahman Haçkalı, "Hanefî Mezhebi İctihat Geleneğinin Tündengelimci Yönü Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* 15/1-2 [Ebû Hanîfe Özel Sayısı] (2002), 286.

İmam Şâfiî'ye atfedilen "İstihsan yapan kişi kendi adına şeriat koymuştur." sözü, istihsana yönelik eleştirilerin mottosu olmuştur. Bu sert eleştiri ve bu minvalde olan diğer eleştiriler -aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere- daha ziyade istihsanın bir türü olan *hafî kıyas istihsanına* yöneliktir.

Biz bu çalışmada istihsanın işte bu türünü yani *'hafî kıyas istihsanını'* inceleyeceğiz. Bu konuyu çalışmadaki temel amacımız, muhalifler tarafından kendisine yöneltilen; "mesnetsiz bir akıl yürütme yöntemi olduğu" şeklindeki iddianın doğru olup olmadığını araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için evvela istihsanın mahiyeti, ilişkili olduğu kıyas kavramı ve hafî kıyas dışındaki istihsan türlerine kısaca işaret edeceğiz. Sonra da mezkûr iddianın temel hedefi olan hafî kıyas istihsanını ele alacağız. Bu bölümde somut bir veri sunmak amacıyla kaynaklarda tüm unsurlarıyla zikredilen birkaç hafî kıyas istihsanı örneğine yer vereceğiz. Buradan hareketle de hafî kıyas istihsanının mahiyeti, mantığı, işleyişi ve hafî kıyasın zahir kıyasa tercih nedenini ortaya koyarak bu yöntemin mesnetsiz bir yöntem olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

1. İstihsan

Kelime anlamı itibariyle istihsan bir şeyi güzel bulmak, güzel saymak gibi anlamlara gelir. Fikri temelleri ve nev'i şahsına münhasır bir içtihat türü olarak kullanımı daha eskiye dayansa da istihsanın bir usul terimi olarak tanımlanıp kavramsal çerçevesinin çizilmesi sonraki dönem Hanefî teorisyenleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Fıkıhın sistemleştirilip belirli usul ve esaslara oturtulma çabalarının olduğu dönemde Hanefî teorisyenler, istihsanın terim anlamını belirleme bağlamında bir hayli çaba sarf etmişlerdir. Bu süreçte Hanefîler, bir yandan yaptıkları tanımın, kavramın nakledilegelen fikhî çözümlerdeki kullanılış biçimine uygunluk arz etmesi için çaba harcarken öte yandan da bu kavrama yükledikleri anlamın dışardan gelen ağır eleştirileri bertaraf edecek düzeyde olması hususunda azami gayret göstermişlerdir.

Bu bağlamda olmak üzere süreç içerisinde istihsana ilişkin pek çok tanım yapılmıştır. Her ne kadar üzerinde ittifak edilen bir tanım olmasa da yapılan tanımlar kavramın mahiyetine ilişkin yeterli düzeyde bilgi verecek kıvamdadır.

Mezhebin öncü isimlerinden biri olan İmam Matürîdî (öl. 333/944) istihsanı şu şekilde tanımlamaktadır: "*Olayın kıyas edilebi-*

*leceği ve kendisine benzetilebileceği bir aslın bulunmadığı durumlarda âlimin takdir hakkını kullanarak en güzel olanı seçmesidir.*² Bir başka yerde Mâtürîdî istihsanı, “*hükümün kalpte ağır basan ihtimale göre belirlenmesi*” şeklinde tanımlamakta ve birkaç satır sonrasında bu tanımlı şu şekilde tavih etmektedir: Müçtehit hüküm verirken iki vecihle karşı karşıya kalır. Ya bir başka meseleye bakıp onu örnek alarak ona kıyas eder yahut da zannı galibe göre hüküm verir. Birinci şekil kıyas, ikinci şekil istihsan olarak isimlendirilir.³ Bu durumda ona göre istihsan, müçtehidin iki vecihle karşılaşması durumunda kıyası terk edip zannı galibe göre hüküm vermesidir.

Mâtürîdî'nin çağdaşı olan Kerhî (öl. 340/952) istihsan için şöyle bir tanım yapmaktadır: “*Müçtehidin, daha kuvvetli bir gerekçeye istinaden bir meseleye benzeri meselelere verilen hükümden farklı bir hüküm vermesidir.*”⁴

Günümüze ulaşan ilk sistematik Hanefî usul eserinin musannifi olan Cessâs (öl. 370/981), istihsan sözcüğünün iki anlam ifade ettiğini söylemektedir. Birinci anlamı, miktar tespiti bize bırakılan konularda içtihat ve galip rey ile amel etmektir. Mehir belirlemeden nikâhlanıp zifaktan önce boşanan kadınların müt'alarının belirlenmesi,⁵ eşlerin nafaka miktarlarının belirlenmesi⁶ gibi.⁷ İstihsanın ikinci anlamı ise “*kıyası, kendisinden daha üstün olan bir gerekçe sebebiyle terk etmektir.*” Cessâs'a göre bu tür istihsanın da iki çeşidi vardır.

Birincisi, iki asıla (olaya) benzerlik gösteren ve bu iki asıl arasında kalan bir fer'in gerektirici bir delalet sebebiyle bunlardan birinin hükmüne ilhak edilmesidir. İkincisi ise illet bulunduğu halde hükümün tahsis edilmesidir.⁸

² Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yay., 2007), 8/274.

³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/221.

⁴ Muhammed b. Ali b. Tayyib el Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi' usûli'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/296; Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî, *Bez-lü'n-naẓar fi' usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.), 648; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn er-Râzî, *el-Maḥşûl fi' ilm-i usûli'l-fıkh*, thk. Taha Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 6/125; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli'l-faḥri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 4/4.

⁵ el-Bakara 2/236.

⁶ el-Bakara 2/233.

⁷ Ebû Bekr Ahmed b Alî el-Cessâs, *Uşûlü'l-Cessâs (el-Fuşûl fi' usûli'l-fıkh)*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 2/343.

⁸ Cessâs, *Uşûlü'l-Cessâs*, 2/344; Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/341.

Hanefî usul çizgisinde önemli bir kilometre taşı olan Debûsî (öl. 430/1039) istihsanı, “*Celî kıyasa aykırı olan bir çeşit delil.*”⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Hanefî usulünün klasikleşmesini sağlayan iki büyük usulcüden biri olan Pezdevî (öl. 482/1089), istihsan için kapsamlı bir tanım vermez. O, bu konuyu ele aldığı bölümde “*Bize göre istihsan, iki kıyastan biridir.*” şeklinde kısa bir beyanda bulunur, devamında da kendisi ile amelin daha evla olduğuna işaret etmek için bu iki kıyastan birinin istihsan olarak isimlendirildiğine¹⁰ dikkat çeker.

Serahsî (öl. 483/1090) de tıpkı Cessâs gibi fukaha lisanında istihsanın iki türü olduğunu ifade etmektedir. Bu iki türden ilkinin, “*Şâri’in miktar takdirini bize bıraktığı konularda galip rey ve içtihatla amel etmek.*”¹¹ şeklinde ifade eden Serahsî, ikinci tür için “*üzerinde iyice düşünmeden hemen akla geliveren zahir kıyasa aykırı olan delil*” şeklinde kısa bir tanım vermektedir. Hemen akabinde ise bu türü şu şekilde izah etmektedir: “*Hadisenin hükmü ve bu hadisenin genel kuraldan benzerleri üzerinde iyice düşünüldüğünde aykırı olan delilin diğerine nispetle daha kuvvetli olduğu ortaya çıkar. Amel edilmesi gereken de işte budur. Fukaha, bu delil türünü, iyice düşünmeden hemen akla geliveren zahir kıyastan ayırmak için istihsan ismiyle isimlendirmiştir.*”¹²

db | 903

Usul eserinde istihsanı bu şekilde tanıtan Serahsî, fūrû’a dair yazmış olduğu *Mebûsât* adlı eserinde, bu kavram için birkaç tanım nakletmekte¹³ ve bunların ortak noktasının, “*Zorluğu bırakıp kolaylığı almak.*” olduğunu ve kolay olanın tercih edilmesinin de dinde temel bir prensip olduğunu¹⁴ vurgulamaktadır. Akabinde de hakikatte kıyas ve istihsanın iki kıyas olduğunu; açık ama eseri zayıf olanın

⁹ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Taḳvîmü’l-edille fî uşûlî’l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007), 404.

¹⁰ Fahrü’l-İslam Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Uşûlü’l-Pezdevî (Kenzü’l-vüşûl ilâ ma’rifeti’l-uşûl)*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2014), 611.

¹¹ Bk. Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Uşûlü’s-Serahsî*, thk. Ebü’l-Vefâ el-Efgânî (Kahire: Dârü’l-Marife, 1973), 2/200.

¹² Serahsî, *Uşûlü’s-Serahsî*, 2/200.

¹³ Hocası Şemsü’l-Eimme el-Halvânî’den: “*İstihsan, kıyası terk edip insanlara en uygun olanı almaktır.*” tanımını aktaran Serahsî, kime ait olduğunu belirtmeden şu tanımları nakletmektedir: “*Herkesin karşılaştığı konularla ilgili hüküm verirken kolaylığı talep etmek.*” “[*Sıkıntı vereni bırakıp*] genişlik sağlayan, toleranslı ve rahat olanı almak.” Bk. Şemsü’l-Eimme Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebûsât.*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 10/151.

¹⁴ Serahsî, *el-Mebûsât*, 10/151.

'kıyas', hafî lakin eseri güçlü olanın ise 'istihsan' yani güzel görülen '(müstahsen) kıyas' olarak isimlendirildiğini¹⁵ ifade etmektedir.

Ebu'l-Berekât en-Neseî (öl. 710/1310) ise istihsanı Debûsî gibi kısa bir cümleyle, "*Celî kıyasa aykırı olan delil*"¹⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Karma metodun önemli musanniflerinden biri olan Sadrüşşerîa, evvela kıyasın hafî ve celî olmak üzere iki kısma ayrıldığını, hafî kıyasın da istihsan olarak isimlendirildiğini ifade etmekte, akabinde de istihsan için şöyle bir tanım yapmaktadır: "*İstihsan, hemen akla geliveren açık kıyasa aykırı olan delildir.*"¹⁷

Aynı minvalde olmak üzere Molla Hüsrev de, vechi/illeti hemen anlaşılan kıyasa 'kıyas-ı celî' (açık kıyas) dendiğini ve bunun özel olarak 'kıyas' ismiyle anıldığını, illeti hemen anlaşılmayan kıyasa ise 'kıyas-ı hafî' (kapalı kıyas) dendiğini, bunun da 'istihsan' olarak isimlendirildiğini söylemektedir. Akabinde de usul ilminde bu iki kıyas türünün arasını ayırmak için hafî kıyasın özel bir isim olarak 'istihsan', celî kıyasın ise 'kıyas' ismiyle kullanımının yaygın olduğunu ifade etmektedir. Molla Hüsrev bu bilgilerden sonra ise istihsanın kıyas-ı hafîden daha genel bir içeriğe sahip olduğunu, bu haliyle fûrû-ı fıkhta yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmekte ve genel anlamıyla istihsanı "*Celî kıyasa aykırı olan delil*" şeklinde tanımlamaktadır.¹⁸

904 | db

Son dönem Osmanlı âlimlerinden Büyük Ali Haydar Efendi (öl.1903) de Molla Hüsrev'le aynı şeyleri söylemekte ve o da istihsanın usul ilminde özel olarak "*Celî kıyasa mukabil ve muarız bir delil*" anlamıyla, fûrû-ı fıkhta ise daha genel olmak üzere, "*Celî kıyasa mukabil ve muarız genel bir delil*" anlamıyla kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁹ Akabinde de usuldeki istihsanın fûrudaki istihsana nispetle daha özel olup aralarında genellik ve özellik açısından farklılık bulunduğunu dolayısıyla her kıyası hafînin istihsan olduğunu lakin her istihsanın kıyas-ı hafî olmadığını beyan etmektedir.²⁰

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/151.

¹⁶ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Keşfü'l-esrâr şerhü'l-muşannif 'ale'l-menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/290.

¹⁷ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerîa, *et-Tenkîh* (Sadrüşşerân'ın et-Tavzîh ve Taftazânî'nin Şerhu't-telvîh adlı eseri ile birlikte), thk. Zekerîya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/171.

¹⁸ Mehmed b. Ferâmürz Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl şerhu Mirkâti'l-vüşûl*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru Sader, 2011), 342.

¹⁹ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri* (Üsküdar/İstanbul: Âsîtâne, 1322), 405-406.

²⁰ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 406.

Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin istihsan tanımları Hanefîlerin tanımlarından pek farklı değildir. Nitekim Mâlikî bir âlim olan İbn Rüşd, istihsanı şöyle tanımlamaktadır. “*Bazı meselelerde, kendisine göre hüküm verilmesi halinde aşırılığa ve mübalağaya yol açan kıyasın, söz konusu meseleye özgü hükme tesir eden bir gerekçeden (illet/delil) dolayı terk edilmesidir.*”²¹ Yine aynı minvalde olmak üzere, Hanbelî bir âlim olan Tûfî de eserinde istihsan tanımları içerisinde en güzeli olduğunu belirtip “Ahmed b. Hanbel’in görüşü de bu istikamettir.” diyerek, istihsan için şöyle bir tanıma yer vermektedir: “*İstihsan, şer’î özel bir delile dayanarak bir meseleye benzerlerine verilen hükümden farklı bir hüküm vermektir.*”²²

Mezkûr tanımlardan da anlaşılacağı üzere istihsan, hafî kıyas-tan daha geneldir. Zira her hafî kıyas istihsandır. Lakin her istihsan hafî kıyas değildir. Çünkü, hafî kıyas dışındaki özel bir takım istidlal türlerine de istihsan denmektedir. Hal böyle olmakla birlikte Hanefî müktesabatında istihsan dendiğinde onunla genellikle *hafî kıyas* kasdedilir.²³

Kapsamındaki farklı istidlal yöntemlerini içerecek şekilde -zikri geçen tanımları da dikkate alarak- istihsanı şu şekilde tanımlayabiliriz:

İstihsan, daha güçlü ve daha özel olan bir delile istinaden bir meseleye benzerlerinde tatbik edilen genel kural ya da ilk akla gelen çözümlü uygulamayıp o meselenin yapısına uygun daha özel bir hüküm vermektir.

2. İstihsan - Kıyas İlişkisi

Gerek zikri geçen istihsan tanımlarında gerekse aşağıda gelecek olan istihsan türlerinde kendisine sıkça atıfta bulunulan kıyas kavramının hangi anlamlarda kullanıldığının bilinmesi istihsanın anlaşılmasında bir hayli öneme sahiptir.

Erken dönem fıkıh uleması arasında kıyas kelimesi oldukça geniş bir anlam yelpazesinde kullanılmış olsa da²⁴ istihsan karşısında

²¹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-taḥşîl*, thk. Muhammed Haccî ve arkadaşları (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 4/156.

²² Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî, *el-Bülbül fî usûli'l-fıkh* (Riyad: Mektebetü'l-İmami'ş-Şâfiî, 1410), 143.

²³ Bk. Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrişşerîa, *et-Tavzîh fî ḥalli gavâmi'zi't-Tenkih* (*Taf-tazânî'nin Şerḥu't-telvîḥ adlı eseri ile birlikte*), thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/171.

²⁴ Kıyas kavramının kullanıldığı anlam yelpazesinin kısa bir özeti için bk. Emrullah Dum-

ki kıyas kavramının daha ziyade şu üç anlamda kullanıldığı dikkati çekmektedir:²⁵

Usûlî kıyas, yani usul ilminde bilinen terim anlamıyla kıyas: Bu, hükmü nas veya icmâda yer almayan bir meselenin illet birliği sebebiyle nas veya icmâ ile sabit olmuş hükme ilhak edilmesi şeklinde işleyen bir yöntemdir. Kıyas kelimesinin herkesçe kabul görmüş ve en fazla kullanıldığı yaygın anlam budur.

Genel olarak fıkıhta veya herhangi bir mezhepte kabul edilmiş yerleşik genel kural: İstihsan karşısındaki kıyas kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı bu anlam, Ebu Hanîfe'nin unutarak yiyip içen kişi hakkında söylediği: "Rivayet olmasaydı kıyasa göre hükmederdim."²⁶ sözünde net bir şekilde kendini göstermektedir. Bu ifade de geçen 'kıyas'tan maksat, genel olarak fıkıhta benimsenmiş olan; "Bir şeyin rüknü ortadan kalkarsa kendisi de ortadan kalkar." şeklindeki yerleşik genel kuraldır. Bu kuralın oruç konusunda şöyle bir neticesi olmaktadır: Orucun rüknü, imsaktır. Yani oruç süresince yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır. Bu tür faaliyetler ister kasıtlı isterse unutarak yapılmış olsun her halükârda orucun rüknünü ortadan kaldırırlar. Dolayısıyla bu kurala göre bir kişi oruçlu iken unutarak da yiyip içse orucu bozulmuş olur. Lakin Hz. Peygamberden unutarak yiyip içmekle orucun bozulmayacağına dair bir hadis²⁷ nakledilmiştir. Mezkûr ifadeyle Ebu Hanîfe, işte bu hadise istinaden oruçlu iken yiyip içmenin orucu bozmadığını, dolayısıyla zikri geçen genel kuralı burada uygulamadığını ifade etmiş olmaktadır.²⁸

Genel nitelikli şer'î nas: Ebu Hanîfe'nin zina eden muhsan²⁹ kişi hakkında söylediği, "Biz kıyasa aykırı olarak istihsan yoluyla

lu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 128-130.

²⁵ Krş. Muhammed Mustafa Şelebi, *Ta'îlîl-Ahkâm* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981), 344-348; Zekiyyüddîn Şa'ban, *Uşûlü'l-fıkhi'l-İslâmî* (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016), 185-186; Muharrem Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 80-82; Mehmet Dirik, "Ebu Hanîfe'nin İçtihat Metodunda İstihsan", *PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2018), 207-208.

²⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 2/559; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhîr-ürü'l-muğıyye fî tabakâti'l- Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye - Dâru'l-ulûm, 1993), 4/539.

²⁷ Bk. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1992), Savm, 26; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1992), Sıyâm, 171.

²⁸ Şa'ban, *Uşûlü'l-fıkhi'l-İslâmî*, 186.

²⁹ Muhsan, meşru bir evlilik içerisinde cinsel ilişki yaşamış olan kişi.

*recm gerektiğine hükmettik.*³⁰ sözünde kıyas kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Bu ifadedeki kıyastan maksat, genel bir içeriğe sahip olan şu ayettir: “Zina eden erkek ve zina eden kadına yüz sopa vurun.”³¹ Bu ayet hem zina eden muhsan hem de muhsan olmayan kişiye yüz sopa vurulmasını gerekli kılan genel bir ayettir. Lakin zina eden muhsan kişi bu genel ayetin kapsamı dışında tutulmuş ve onun için recm cezasına hükmedilmiştir. Muhsan kişiyi bu genel ayetin kapsamından istisna etmeyi gerektiren şey, Hz. Peygamber ve sahabeden şöhret yoluyla nakledilen recm uygulamalarıdır. İmam Azam’ın “...İstihsan yoluyla recm gerektiğine hükmettik.” sözünde geçen ‘istihsan’ kavramı, muhsan zânînin ayetin genel kapsamından istisnası için kullanılmıştır.³²

3. Çeşitleri

Malum olduğu üzere istihsan, aynı çizgide işleyen tek bir istidlal türü değil, kapsamında mantık ve işleyiş yönünden farklılık arz eden farklı istidlal türlerini barındıran üst bir kavramdır.

İşleyiş şekilleri dikkate alındığında *hafî kıyas* dışındaki istihsan türlerini -pek çok modern eserde de takip edildiği üzere- *İstisna Yoluyla İstihsan veya İstisna Nitelikli İstihsan* başlıklarıyla ifade etmek mümkün görünmektedir. Hafî kıyas istihsanının mahiyetini daha iyi bir şekilde ortaya koymaya katkı sağlayacağı düşüncesiyle istihsanın bu türlerine oldukça kısa bir şekilde işaret edeceğiz.

3.1. İstisna Nitelikli İstihsan

İstisna niteliğinde olan istihsan, aynı mantıkla işleyen fakat farklı gerekçelere dayanan istihsan türlerini bünyesinde barındıran ve yapısı itibarıyla hafî kıyas istihsanından farklılık arz eden nevî şahsına münhasır bir istihsan kategorisidir.

Bu kategoride yer alan tüm istihsan türlerinde, güçlü bir gerekçeye istinaden kıyas terk edilerek istisnai nitelikte başka bir çözüm benimsenmektedir. Burada terk edilen kıyastan maksat; genel olarak fıkhîta veya herhangi bir mezhepte kabul edilmiş yerleşik ‘genel kural’ yahut da ‘genel nitelikli şer’î nas’tır. Dolayısıyla bu kategoride yer alan tüm istihsan türlerinde çözümü aranan meselenin benzerlerine

³⁰ Abdülalî Muhammed b. Nizâmiddîn Muhammed Sihâlevî el-Ensârî Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahâmût fi şerhi Müsellemi's-şübût*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/373-374.

³¹ el-Bakara, 24/2.

³² Şelebî, *Ta'îlül-Ahkâm*, 347; Şa'ban, *Uşûlü'l-fıkhî'l-İslâmî*, 186.

uygulanan genel kural veya genel nitelikli şer'î nass, güçlü bir gerekçeyle istinaden terk edilerek o meselenin tabiatına uygun ve istisnai nitelikte farklı bir çözümün benimsenmesi söz konusu olmaktadır.

Hanefî usulcüler, genel kural veya genel nitelikli nassın istisnayı gerektiren üç temel gerekçeden³³ bahsederler. Nas/eser, icma ve zaruret. Hanefî fıkıh geleneğinde sahabî kavli, örf, maslahat, raf'u'l-harac (zorluk ve sıkıntının kaldırılması), ihtiyat ve ihtilafların kaldırılması gibi gerekçelere dayanılarak gerçekleştirilen istisna nitelikli istihsan örneklerine de rastlanır. Lakin sahabî kavlini, bir kısım Hanefî usulcünün tercih ettiği şekliyle, ilk gerekçeye 'eser' demek suretiyle onun kapsamında, örfü icmâ, maslahat ve raf'u'l-harac gibi gerekçeleri de zaruret kapsamında değerlendirmek mümkündür.³⁴ Bu nedenle biz burada Hanefî sistematığına uyarak istisna nitelikli istihsan türlerini onların benimsediği üçlü taksim üzerinden ele alacağız.

3.1.1. Nas/Eser Sebebiyle İstihsan

Nas/eser sebebiyle istihsan, daha ziyade genel kural veya genel nitelikli şer'î nas anlamındaki kıyasın, nas/eser sebebiyle terk edilmesi şeklinde işleyen istisna nitelikli bir istihsan türüdür. Bu tür istihsanda özel nitelikli bir nassa/esere istinaden bir olayın benzerlerine tatbik edilen genel kural yahut genel nassın istisna edilerek nev'î şahsına münhasır bir hükme bağlanması söz konusudur.

Hanefî fukuhası, selem akdinin caiz olması hükmüne bu tür istihsanla varmıştır. Şöyle ki peşin para ile veresiye mal alımını ifade eden selem, muamelât hukukunda benimsenen "Ma'dûmun satışı batıldır." şeklindeki kıyasa yani genel kurala göre caiz değildir. Çünkü bu akitte, akit esnasında mevcut olmayan bir malın satımı söz konusudur. Lakin selem akdine ilişkin Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis nakledilmiştir: "*Bir malı selem yoluyla satan kişi, onun ölçüsü, tartısı ve süresini belirleyerek satış yapsın.*"³⁵ İşte bu hadise istinaden zikri geçen genel kuralın selem akdine uygulanmaması, bir başka ifadeyle selem akdinin bahse konu genel kuraldan istisna edilerek mezkûr hadis istikametinde bir hükme bağlanması nas/eser sebebiyle gerçekleştirilen istihsandır.³⁶

³³ Genel olarak istihsan yönteminin dayandığı gerekçeler ve uygulama şekilleri hakkında geniş bilgi için bk. Osman Şahin, "İstihsan Yönteminin Aklî Gerekçeleri ve Bazı Uygulama Şekilleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (2008), 49-75.

³⁴ Geniş bilgi için bk. Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 162 vd.

³⁵ Buhârî, "Selem", 1,2,7; Müslim, "Müsâkât", 127,128.

³⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/7; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 404.

Unutarak yiyip içen kişinin orucunun bozulmaması, icâre akdinin caiz olması gibi hükümler de bu tür istihsan için verilen örneklerdendir.³⁷

3.1.2. İcma Sebebiyle İstihsan

Bir konudaki genel kurala aykırı bir uygulama üzerinde insanlar arasında bir teamülün oluşması ve oluşan bu teamülün caizliği hususunda icmanın meydana gelmesi durumunda icma sebebiyle istihsan söz konusu olur.

İstihsanın bu türü için verilen en yaygın örnek istisna' akdinin caiz olmasıdır. İstisna' akdi, belirli bir ücret mukabilinde nitelikleri önceden belirlenmiş bir malı imal etmek üzere sanat erbabı ile yapılan akittir. Nitelikleri belirlenmiş bir ayakkabıyı imal etmesi için ayakkabıcı ile yapılan sözleşme bu tür bir sözleşmedir. Bu nitelikteki bir sözleşmenin, bu sahada benimsenmiş olan "Ma'dûmun satışı batıldır." kuralı gereğince caiz olmaması gerekir. Çünkü akit esnasında akdin konusu mevcut değildir. Ancak öteden beri insanlar arasında bu yönde bir teamülün oluşması ve oluşan bu teamülün caizliği hususunda icmanın meydana gelmesi nedeniyle bu işlem bahse konu genel kuraldan istisna edilerek caiz görülmüştür. İşte oluşan bu icma veya insanların teamülü sebebiyle genel kural anlamındaki kıyasın terk edilmesi icma sebebiyle istihsan olarak isimlendirilir.³⁸

db | 909

3.1.3. Zarûret Sebebiyle İstihsan

Bu tür istihsanda, zaruret veya şiddetli bir ihtiyaca binaen kıyasın terk edilmesi söz konusudur.

Pislenmiş kuyuların temizliğine hükmedilmesi bu tür bir istihsandır. Kıyasa, yani genel kurala göre, içine pis bir şey düşen kuyu asla temiz hale gelmez. Çünkü alttan çıkan suyun pis suya karışarak pislenme durumu olduğu için suyun boşaltılmasıyla kuyu temiz hale gelmez. Üstelik pislenen su kuyunun dibini, kenarlarını ve kovayı pisleteceği için alttan çıkan su bunlarla temas ettiğinde pislenecektir. Bu duruma göre kuyuların temizlenmesi imkânsız bir şeydir. Lakin

³⁷ Bk. Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 611; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i faḥri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/7; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî ḥalli gâvâmiẓi't-Tenkiḥ*, 2/172; Büyük Ali Haydar Efendi, *Uşûl-i Fıkh Dersleri*, 404-405.

³⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî uşûl-i-fıkh*, 405; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i faḥri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/7; Büyük Ali Haydar Efendi, *Uşûl-i Fıkh Dersleri*, 405; Muhammed Ebû Zehre, *Uşûlü'l-Fıkh*, çev. Abdülkadir Şener (Kahire: Dâru'l-Fikir, 1958), 267.

burada insanın takatını aşan bir acizyet söz konusu olduğu için zarurete binaen belli miktarda suyun boşaltılması ile kuyuların temizliğine hükmedilmiştir.³⁹ Farklı zamanlarda olgunlaşan meyve ve sebzelerin satımının caiz görülmesi de bu nitelikte bir istihsandır.

3.2. Hafî Kıyas İstihsanı

Hafî kıyas istihsanı, Hanefî usul eserlerinde daha ziyade *el-Kıyâsu'l-hafî* ismiyle anılır ve istihsan denince de genellikle bu tür kastedilir.⁴⁰

İstihsanın bu türünde çözümü aranan meseleye uygulanabilecek birbirine zıt iki kıyas imkânı bulunur. Bu kıyaslardan ilki hemen akla gelen olmakla birlikte etkisi zayıf, diğeri ise belirli bir düşünme neticesinde akla gelen ama etkisi kuvvetli olan kıyastır. Açık ama etkisi zayıf olan kıyasın terk edilip kapalı ama etkisi kuvvetli olan kıyasın tercih edilmesi, bir başka ifadeyle çözümü aranan meseleye tatbik edilme imkânı olan birbirine zıt iki kıyastan kapalı olanın tercih edilmesi hafî kıyas istihsanı olarak isimlendirilmektedir.⁴¹

Cessâs'ın ifadesiyle hafî kıyas istihsanı, iki asla da benzerlik gösteren bir olayı, gerektirici bir delalet sebebiyle bu iki asıldan birine ilhak etmek yani o aslın gerektirdiği hükmü bu meseleye uygulamaktır. Cessâs, pek haklı olarak istihsanın bu türünün nakledilegelen fûrû' meseleleri içerisinde en kapalı, en fazla dikkat gerektiren bir tür olduğunu, çözümü aranan meseleyi iki asıldan/kıyastan birine ilhak ederken ince bir akıl yürütmek gerektiğini söylemektedir.⁴²

Hafî kıyas istihsanı ile ilgili örnekler:

Birinci örnek: Vakfedilen zirai araziye ait irtifak hakları⁴³ vakıf işlemine dahil midir?

Hanefî mezhebinde yerleşik genel kurala göre, sözleşme esnasında açıkça belirtilmediği sürece zirai arazinin satımı ile bu araziye ait irtifak hakları alıcıya geçmez. Buna mukabil sözleşme esnasında

³⁹ Debûsî, *Ta'kvimü'l-edille fi usûli'l-fıkh*, 405; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/156,206,213; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli'l-fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/8; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 405-406.

⁴⁰ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fi halli gâvâmi'zi't-Tenkih*, 2/171.

⁴¹ Krş. Serahsî, *el-Mebsût*, 10/151; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 406; Ebû Zehre, *Uşûlü'l-Fıkh*, 264-265; Bardakoğlu, "İstihsan", 23/342.

⁴² Cessâs, *Uşûlü'l-Cessâs*, 2/344.

⁴³ "Zirai araziye ait irtifak hakları; şirb, mesil ve mürûr haklarıdır. *Şirb*: Umumi sudan arazi sahibine düşen su hakkı," *Mesil*: İhtiyaç fazlası suyun arazi dışına aktılma hakkı, *Mürûr* ise kendi arazisine varmak için diğeri arazi üzerindeki geçiş hakkıdır.

açıkça belirtilmese de böyle bir arazinin kiralanması durumunda o araziye ait irtifak hakları sözleşmeye dahil sayılır ve kiracı bu haklardan istifade eder. Çözümü aranan başka bir mesele daha var ki, o da zirai arazinin vakfedilmesi meselesidir. Bu işlem, arazi mülkiyetinin vakfı yapan kişinin elinden çıkması açısından satım sözleşmesine, lehdarlarının arazinin mülkiyetine malik olmadan ondan istifade etme imkânı elde etmeleri açısından da kira sözleşmesine benzemektedir. Bu durumda bu meseleye ilişkin biri zâhir diğeri hafî olmak üzere iki kıyas imkânı bulunmaktadır. Her ikisinde de “mülkiyetin elden çıkması illetine” binaen ilk akla gelen zahir kıyas, zirai arazinin vakfının satım sözleşmesine kıyas edilmesidir. Buna göre sözleşme esnasında özel bir kayıt konmamışsa araziye ait irtifak hakları vakıf işleminin kapsamına dahil sayılmayacaktır. İyice düşünüldüğünde fark edilen bir diğerk kıyasa (hafî kıyasa: istihsana) göre ise her ikisinde de “aslına malik olmamakla beraber malın kendisinden faydalanma imkânının olması” illetine binaen, zirai arazinin vakfının kira sözleşmesine kıyas edilmesidir. Bu durumda özel bir kayıt konulmamış olsa da zirai araziye ait irtifak hakları vakıf işleminin kapsamına dahil sayılacaktır. Bu meselede zahir kıyasın terk edilerek hafî kıyasın tercih edilmesi istihsan olarak isimlendirilmektedir. Tercihin sebebi ise şudur: Vakıf işleminin asıl gayesi, mülkiyetin nakli değil, vakfedilen maldan faydalanma hakkı sağlamaktır. İrtifak hakları olmadığı takdirde zirai araziden faydalanma imkânı olamaz. Bu nedenle vakıf işleminde de tıpkı kiralamada olduğu gibi sözleşme esnasında açıkça belirtilmese de bu hakların işlemin kapsamına dahil sayılması kabul edilmiştir. Hanefiler, bu çözümü belirtmek üzere şu ifadeyi kullanmaktadırlar: Vakfı yapan kişinin özel bir kaydı yoksa irtifak haklarının vakıf işlemine dahil sayılmaması kıyas; özel bir kayıt konmasa da bu hakların vakfa dahil sayılması ise istihsandır.⁴⁴

İkinci örnek: Satıcı ve müşterinin teslimden önce⁴⁵ satılan malın fiyatında ihtilaf edip ikna edici delillerinin bulunmaması durumunda hangi taraf için yemin gerekli olur?

Bu meselede biri zahir diğeri hafî olmak üzere iki kıyas imkânı vardır. Zahir kıyasa göre yalnızca ‘müşterinin’ yemin etmesi gerekir. Çünkü satıcı satılan malın fiyatında fazlalığı iddia etmekte müşteri ise

⁴⁴ Krş. Abdülvehhâb Hallâf, *Meşâdirü't-teşrî il-İslâmî fî mâ lâ naşsa fih* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1993), 72-73; Şa'ban, *Uşûlü'l-fıkhil-İslâmî*, 197-198; Bardakoğlu, “İstihsan”, 342-343.

⁴⁵ Tarafların teslimden sonra ihtilaf etmeleri halinde her ikisinin de yemin etmesi gerekir. Lakin bu durumda yeminin gerekliliği kıyasın/istihsanın değil, nassın gereğidir. Bk. Debûsî, *Ta'vîmü'l-edille fî uşûli'l-fıkh.*, 406; *Serahsî, Uşûlü's-Serahsî*, 2/207.

bu ziyadeyi inkâr etmektedir. Örneğin satıcı, “Ben bu malı sana 2000 TL’ye sattım.”, müşteri ise “Hayır 1500 TL’ye sattın.” demektedir, dolayısıyla müşteri satıcının iddia ettiği 500 TL fazlalığı inkâr etmektedir. “*Delil getirme müddei (davacı), yemin ise münkir (davalı) üzerinedir.*” kaidesi gereğince, münkir konumunda olan müşterinin yemin etmesi gerekmektedir. Derinlemesine düşünüldüğünde fark edilen hafî kıyasa (istihsana) göre ise her iki tarafın da yani hem satıcı hem de müşterinin yemin etmesi gerekir. Çünkü her iki taraf da bir yönden iddia, diğer yönden ise inkâr pozisyonundadır. Şöyle ki satıcı ‘Ben bu malı 2000 TL’ye sattım.’ demekle, satılan malın 2000 TL olduğunu ‘iddia’ etmekte ve bu miktar kendisine verilmediği takdirde satılan malın müşteriye teslimini ‘inkâr’ etmektedir. Müşteri ise anlaştıkları fiyatın ileri sürülen miktardan daha düşük olduğunu ve malı bu miktardan almaya hak kazandığını ‘iddia’ etmekte, bu miktardan fazla para vermeyi ‘inkâr’ etmektedir. Dolayısıyla satıcı ‘teslimin gerekliliğini’ müşteri ise ‘fazla miktarı’ inkâr etmektedir. Bu durumda satıcıya ‘malın teslimini inkârdan’ müşteriye ise ‘malı 2000 TL’ye almadığı’ cihetinden yemin teklif edilir. Bu meselede ‘satıcıdan yemin talebi’ de münkire yemini gerekli kılan kaidenin bir neticesidir. Yani aynı kaide ve kıyasın gereğidir. Lakin bu kıyas, hemen akla gelmeyen, belli bir düşünme neticesinde ulaşılan bir kıyastır. İşte hafî (kapalı) olan bu kıyasa istihsan adı verilmektedir.⁴⁶

912 | db

Üçüncü Örnek: Hırsızlık yapmak üzere bir eve giren bir grup hırsızın topladıkları eşyaları -evden hep beraber çıkmalarına rağmen- içlerinden bir kişinin yüklenerek çıkarması durumunda hırsızlık cezası suça karışanların tamamına mı yoksa sadece eşyaları sırtında taşıyan kişiye mi verilir?

Kıyasa göre sadece çalınan eşyayı sırtında taşıyan kişiye, istihsana göre ise tamamına had cezasının verilmesi gerekir.⁴⁷

Bu meselenin kıyas edilebileceği iki asıl (olay) bulunmaktadır. Birincisi, bir grubun zor kullandıkları bir kadına içlerinden birisinin tecavüz etmesini sağladıkları mesele. Bu meselede had cezasının yar-

⁴⁶ Krş. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, 406; Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 613; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/206; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/16; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl şerhu mirkâti'l-vusûl*, 345; İbnü'l-Emîn Mahmud Esad Seydişehrî, *Fıkıh usûlü:Telhîs-u usûl-i fikh*. (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011), 225-226; Mehmed Seyyid, *Usûl-i Fıkıh* (Medhal), ed. Selçuk Camcı (İstanbul: Akademi Yayınları, 2001), 353-354; Ebû Zehre, *Uşûlü'l-Fıkıh*, 265-266.

⁴⁷ Cessâs, *Uşûlü'l-Cessâs*, 2/247; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/201; Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc es-Siğnâkî, *el-Kâfi: Şerhu'l-Pezdevî*, thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 4/1823.

dım edenlere değil, bizatihi zina eden kişiye uygulanacağı hususunda ittifak vardır. İkincisi ise yol kesmek, cana kıymak ve zorla mala el koymak gibi suçları işlemek üzere grup oluşturan kişilerle ilgili mesele. Bu suçu işleyen kişilerin tamamına -konuyu düzenleyen ayette⁴⁸ belirtilen cezaların- verileceği hususunda ittifak vardır. Bahse konu toplu hırsızlık olayının birinci meseleye kıyas edilmesi durumunda had cezasının sadece eşyayı sırtında taşıyan kişiye verilmesi gerekir. İstihsan karşısında terk edilen kıyas hükmü budur. Lakin hirâbe suçunu işleyen kişilere kıyas edilmesi durumunda ise hırsızlık suçuna iştirak edenlerin tamamına had cezasının verilmesi gerekir. Her iki asıla da kıyas edilmesi mümkün olan bahse konu meselenin daha üstün bir çözüm sunan hirâbe olayına kıyas edilmesi istihsan olarak isimlendirilmektedir.⁴⁹

Dördüncü Örnek: Üzerinde meyvesi bulunan ağaçların bulunduğu bir arazi satıldığında, cebren temellük hakkı bulunan şüf'a hakkı sahibi hakkını kullanmak isterse sadece araziyi mi yoksa hem arazi hem de meyveleri ile birlikte ağaçları mı alma hakkına sahiptir?

Kıyasa göre şüf'a hakkı sahibi sadece araziyi alma hakkına sahiptir. Ağaçları temellük edemez. İstihsana göre ise -satım işleminde meyveler zikredilmişse- şüfadar hem araziyi hem de üzerinde meyveleri bulunan ağaçları alma hakkına sahiptir.

Bu meselenin kıyas edilebileceği iki asıl bulunmaktadır. Birincisi içindeki eşyanın evin satımına dahil olmaması meselesi. İkincisi ise odanın evin satımına dahil olması meselesi. Bahse konu olay birinci meseleye kıyas edildiğinde yani ağaçlar evin eşyası gibi kabul edildiğinde satıma dahil olmazlar. Dolayısıyla şüf'a hakkı sahibi onlara malik olamaz. (İstihsan karşısında terk edilen açık kıyasın hükmü budur.) İkinci meseleye kıyas edilmesi durumunda yani arazi içindeki ağaçların evin odası gibi kabul edilmesi durumunda ise satıma dahil sayılırlar ve şüf'a hakkı sahibi arazi ile birlikte onlara da malik olur. Burada istihsanın tercih sebebi, tıpkı odanın evin kapsamına dahil olması gibi, bitişiklik (ittisal) nedeniyle ağaçların araziye tabi olmasıdır.⁵⁰

Beşinci örnek: Yırtıcı kuşların artığı necis midir?

⁴⁸ Mâide, 5/33.

⁴⁹ Cessâs, *Uşûlü'l-Cessâs*, 2/247-248; Ayrıca bk. Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 158-159.

⁵⁰ Ebu'l-Hasan Burhanüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî* (İstanbul: Eda Neşriyat, 1991), 4/34.

Bu meselenin çözümünde de iki farklı kıyas imkânı vardır. Birincisi, 'etlerinin necis olup yenilmesinin haramlığı illetine' binaen doğan, şahin gibi yırtıcı kuşların artıklarının, aslan, kaplan gibi yırtıcı kara hayvanlarının artıkları gibi değerlendirilerek necis sayılmasıdır. Çünkü artık, ete göre değerlendirilir. Hem yırtıcı kuşların hem de yırtıcı kara hayvanlarının etleri necistir ve yenilmesi haramdır. Burada illet açıktır ama etkisi zayıftır. İlk akla gelen zahir kıyas budur.

Dikkatli bir düşünme neticesinde ulaşılan hafî kıyasa (istihsana) göre ise 'her ikisinin de etinin yenilmemesi illetine' binaen yırtıcı kuşların artıklarının insanın artığına kıyasla temiz sayılmasıdır. İnsanın etinin haramlığının saygınlığından (keramet) yırtıcı kuşların etinin haramlığının necis olmasından kaynaklanması bir sorun teşkil etmez. Çünkü bu değerlendirme kıyasın eserinin zayıf olmasına binaen yapılan bir değerlendirmedir. Zira yırtıcı kara hayvanların artığının necis olması hükmüne doğrudan te'sir eden şey, necis olan etlerinden çıkan salyanın artık suya karışmasıdır. Şöyle ki yırtıcı kara hayvanları suyu salyaları ile ıslanan dilleri ile içerler. Su içerlerken doğal olarak bu ıslaklık dillerinden ayrılıp suya karışmaktadır. Bu hayvanların artıklarının hükmüne doğrudan etki eden bu müessir durum, yırtıcı kuşlarda söz konusu olmaz. Çünkü yırtıcı kuşlar suyu gagaları ile ağızlarına alır sonra da yutarlar. Salyaları hiçbir şekilde suyla temas etmez. Gaga, üzerinde ıslaklık olmayan kuru ve temiz bir kemikten ibarettir. Dolayısıyla necis olan salyanın artık suya karışması gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle yırtıcı kuşların artığı tıpkı insanın artığı gibi temizdir. Burada söz konusu olan hafî kıyasın eseri, zahir kıyasın eserinden çok daha güçlüdür. Çünkü artığın temiz kalmasında temizinin temize karışmasının etkisi, artığın pis kalmasında etin pisliğinin mücerret etkisinden daha güçlüdür.⁵¹

Açıkça görüleceği üzere mezkûr örneklerde hükmü aranan meseleye ilişkin iki farklı kıyas imkânı bulunmaktadır. Bunlardan biri hemen akla geliveren zahir (açık) kıyas, diğeri ise iyice düşünüldüğünde fark edilen lakin meselenin mahiyetine daha uygun düşen hafî

⁵¹ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr* (Emir Padişah'ın Teysîrû't-tahrîr'i ile birlikte) (b.y.: Daru'l-fikir, ts.), 4/79; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 3/297; Muhammed Emin b. Mahmûd Buharî Emir Padişah, *Teysîrû't-tahrîr alâ kitâbi't-tahrîr* (b.y.: Daru'l-fikir, ts.), 4/79; Ayrıca bk. Muhammed Hudarî, *Usûlü'l-fikh* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye-tü'l-Kübrâ, 1969), 334; Yakub Abdülvehhâb Bahuseyn, *Raf'u'l-ħarac fi'ş-şer'ati'l-İslâmiyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 298; Ahmed el-Haccî el-Kürdî, *Buħûs fi ilm-i usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2004), 126,127.

(kapalı) kıyastır. İşte bu tür durumlarda ilk akla gelen çözümün terk edilerek meselenin mahiyetine uygun düşen çözümün tercih edilmesi hafî kıyas veya istihsan olarak isimlendirilmektedir.

Fürû eserlerinde geçen hafî kıyas istihsanı örnekleri oldukça fazladır.⁵² Bu örneklerin tümünü tek tek ele alıp irdelemek kapsamlı birkaç tez çalışmasını gerektirir. Makale sınırlarını aşmama ve meramı ifade etmede yeterli olacağı düşüncesiyle mezkûr örneklerle yetiniyoruz.

3.3. Hafî Kıyas İstihsanı ile İstisna Nitelikli İstihsan Arasındaki Fark

Hafî kıyas istihsanı ile istisna niteliği taşıyan nas, icmâ ve zaruret sebebiyle istihsan arasında şöyle bir fark vardır: İstisna nitelikli istihsanla ulaşılan hüküm ta'diye etmez yani benzer nitelikteki olaylara taşınamaz. Çünkü bu yollarla ulaşılan istihsanî hüküm ma'lûl değildir. Yani şer'î kıyas çerçevesinde ortak bir illete dayanılarak elde edilen bir hüküm değildir. Aksine genel kurala aykırı olarak konulmuş bir hükümdür (ma'dûlün bih ani'l-kıyas). Bu nedenle istihsanın bu türünde ta'diye söz konusu olmaz. Örneğin unutarak yiyip içmenin caiz olduğu şeklindeki istihsanî hüküm, orucun hata ve ikrah gibi sebeplerle bozulması durumlarına taşınamaz. Aynı şekilde namazda kahrkaha atmanın abdesti bozması hükmü cenaze namazı ve tilavet secdesine taşınamaz.⁵³

Hafî kıyas istihsanı ise şer'î bir kıyastır. Kıyasın hükmü de ta'diyedir. Dolayısıyla bu tür istihsanla ulaşılan hüküm ta'diye eder. Yani bu hüküm benzer konularda da uygulanır. Örneğin satıcı ve müşterinin teslimden önce satılan malın fiyatında ihtilaf etmeleri durumunda yeminin her iki taraf için gerekli olduğu şeklindeki istihsanî hüküm, iki tarafın varislerine ve kira sözleşmesine uygulanır. Şöyle ki satıcı ve müşteri malın tesliminden önce ölüp de varisleri paranın miktarında ihtilafa düşseler, her iki taraftan da yemin etmeleri istenir. Aynı şekilde kiralanan mal henüz kullanılmadan kiraya veren ile kiracı arasında ücretin miktarında anlaşmazlık çıkarsa, her iki tarafa da yemin ettirilir.⁵⁴

⁵² Bir örnek olarak sadece Hidâye'de geçen hafî kıyas örnekleri için bk. Sâid Nuri Akgündüz, "Hanefî Fürûnda İstihsan -el-Hidâye Örneği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2002), 39-43.

⁵³ Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 613; Serahsî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 2/153, 206; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/15-16.

⁵⁴ Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 613; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/206-207; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhü'l-muşannif 'ale'l-menâr*, 2/297; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i*

3.4. İstihsanın Kıyasa Tercih Nedeni

(Hafî Kıyasın Zâhir Kıyasa Tercih Nedeni)

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, hafî kıyas istihsanı -diğer istihsan türlerinden farklı olarak- şer'î bir kıyas işlemidir. Bu istihsan türünde çözümlenilen meseleye uygulanma imkânı olan birbirine zıt iki kıyastan biri diğerine tercih edilir.

Bu yöntemi oldukça etkin bir şekilde kullanan Hanefîler, kıyası çeşitli şekillerde taksim ederek yaptıkları tercihi objektif kriterlere bağlama çabası içine girmişlerdir. Bu bağlamda olmak üzere onlar, evvela kıyası iki kısma ayırmışlardır.

Birincisi, açık ama eseri/etkisi zayıf olan, üzerinde iyice düşünmeden hemen akla geliveren kıyastır. Buna *celî (açık) kıyas* denir. Diğeri ise gizli ama etkisi güçlü olan, ancak dikkatli düşünmeyle anlaşılabilen kıyastır. Buna da *hafî (kapalı/gizli) kıyas* denir. Bu iki kıyastan ilkinde '*mutlak olarak kıyas*' ikincisine ise '*istihsan*' adı verilir. Bu iki kıyas türünün bir meselede karşı karşıya gelmeleri durumunda aralarındaki tercih, açıklık ve kapalılığa göre değil, eserin kuvvetine göredir.⁵⁵

916 | db

Hanefîler ayrıca *celî* ve *hafî* kıyastan yani kıyas ve istihsandan her birini de iki kısma ayırmak suretiyle meseleyi daha da netleştirmeye çabası içine girmişlerdir. Bu bağlamda olmak üzere onlar *kıyası*: a) Eseri zayıf kendisi açık olan kıyas b) Fesadı zahir, eser ve sıhhati hafî olan kıyas, *istihsanı* da: a) Eseri güçlü kendisi hafî olan istihsan b) Eseri zahir fesadı hafî olan istihsan olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Bunlar arasındaki tercih, açıklık ve kapalılığa göre değil, eserin güçlülüğüne yani illetin te'sir gücüne göre olduğu için aralarında kuvvet bakımından şöyle bir sıralama söz konusu olur: En kuvvetli olan, istihsanın birinci kısmı yani eseri güçlü kendisi hafî olan istihsan, ikincisi kıyasın birinci kısmı yani eseri zayıf kendisi açık olan kıyas üçüncüsü kıyasın ikinci kısmı yani fesadı zahir, eser ve sıhhati hafî olan kıyas dördüncüsü ise istihsanın ikinci kısmı yani eseri zahir fesadı hafî olan istihsan. Ameli gerektiren illet müessir illet olduğu için ister zahir isterse hafî olsun eseri zayıf olan kıyas eseri kuvvetli olan kıyas karşısında düşer.⁵⁶ Dolayısıyla birbirleri ile tearuz

fahri'l-İslâm el-Pezdevî, 4/15-16; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*, 2/178; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl şerhu Mirkâti'l-vüşûl*, 345.

⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/151; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 403.

⁵⁶ Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 611,612; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/203; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*, 2/171,172; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 4/78,79; Emir Padişah, *Teysîrü't-tahrîr alâ kitâbi't-tahrîr*, 4/78-,79; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl*

ettiklerinde eseri güçlü olan hafî kıyas (istihsan) eseri zayıf olan açık kıyasa tercih edilir.

Hanefîler, illetin te'sir gücünün tercih sebebi olmasını, illetin sahih bir illet olduğunu pekiştiren bir unsur/kriter olarak görür ve bu kriteri tercih sebebi bulunduğu çatışan iki haber veya iki ayet arasındaki tercih kriterine benzetirler. Nitekim, çatışan iki haber arasındaki tercih, birinin hüccet değerini pekiştiren ilave bir durumun olmasıyla mümkün olur. Örneğin meşhur haber şâz habere tercih edilir. Çünkü ravilerinin çok olması bu haberin Hz. Peygamber'e ittisalının şâz habere nispetle daha güçlü olduğunun göstergesidir. Yine ravileri fakih, zapt ve kavrama yönünden güzel olan haber böyle olmayan habere tercih edilir. Çünkü ravilerin bu nitelikleri taşıması nakil yoluyla bize ulaşan haberin Hz. Peygamber'e ittisalini pekiştiren bir durumdur. Aynı şekilde tearuz eden iki ayetten birinin müfesser diğerinin müevvel olması durumunda müfesser olan tercih edilir. Çünkü müfesserin hüccet değeri -yapısı gereği- müevvele göre daha güçlüdür.⁵⁷

Hafî ve zahir kıyas, daha özel bir ifadeyle, kıyas ve istihsan çatıştığında aralarında tercih yaparken kıyasın türleri ve diğer deliller arasındaki tercih yönteminin takip edileceğini⁵⁸ söyleyen Hanefîler, çatışan kıyaslar arasında şöyle bir tercih yönteminden bahsederler: a) İlleti, sarîh bir şekilde nas ile sabit olan kıyas, illeti ima yoluyla sabit olan kıyasa tercih edilir. Çünkü sarîh beyan kesinliğe daha yakın ve delalet yönünden imadan daha kuvvetlidir. b) İlleti kat'î delille (kat'î nas veya icmâ ile) sabit olan kıyas, illeti zannî delille sabit olan kıyasa tercih edilir. c) İlleti, nassın imasıyla sabit olan kıyas, illeti münâsebe yöntemiyle belirlenen kıyasa tercih edilir.⁵⁹

İlletleri münâsebe yöntemiyle belirlenen kıyaslar arasında tercih yapılırken de şöyle bir yol izlenir:⁶⁰

şerhu Mirkâtî'l-vüşûl, 343.

⁵⁷ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/250,251; Ayrıca bk. Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 645; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/119.

⁵⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi uşûli'l-fikh*, 404.

⁵⁹ Krş. İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 4/87; Emir Padişah, *Teysîrüt-tahrîr alâ kitâbi't-tahrîr.*, 4/87; Muhibbullah b. Abdîşekûr Bihârî, *Müsellemü's-sübût* (Leknevî'nin Fevâtihu'r-rahamût adlı eseri ile birlikte), thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/376,377; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût fi şerhi Müsellemi's-sübût*, 2/376, 377.

⁶⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi uşûli'l-fikh*, 340 vd.; Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 645 vd.; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/253 vd.; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhi'l-muşannif 'ale'l-menâ; 2/368 vd.*; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 4/119; Sadrüŝŝeria, *et-Tavzîh fi halli gavâmi'zi't-Tenkîh*, 2/232 vd.; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-*

a) İletin te'sir gücü sebebiyle tercih: Birbiri ile çatışan müessir vasıfları bulunan iki kıyastan hangisinin illetinin te'sir gücü daha fazla ise o diğerine tercih edilir.

b) İletin şahitlik ettiği hüküm üzerinde müessir olan vasfın sebat gücü sebebiyle tercih: Bundan kasıt, şâri'in bu vasfı ilgili hükümde çokça dikkate almasıdır. Bu duruma göre iki kıyastan hangisinin vasfı diğerine nispetle hükme daha bağımlı ve ondan ayrılmaz bir durumda ise o diğerine tercih edilir.

c) Dayandıkları asılların çokluğu sebebiyle tercih: İki kıyastan hangisinin dayandığı asıllar, benzediği hükümler daha fazla ise o diğerine tercih edilir.

d) İletin bulunmamasıyla hükmün de bulunmayacağı prensibi ile tercih: 'Aks' adı verilen bu prensip ile tercih, tercih yöntemlerinin ez zayıfıdır.

Görüleceği üzere Hanefiler çatışan kıyaslar arasında *illetin te'sir gücünü bir tercih kriteri* olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla bu kriter gereği, çatışan kıyaslardan hangisinin illetinin te'sir gücü yani hükme etkisi daha güçlü ise o diğerine tercih edilecektir.

918 | db

Bir illetin hükme etki etmesi de şu dört şekilde olur:

a) Bir meselede illet olarak belirlenen vasfın bizatihi kendisinin bizzat o meselenin hükmüne etki etmesi: Mesela kediye ait 'dolaşma' vasfı bizatihi kedinin artığı hükmüne tesir eder.

b) Bir meselede illet olarak belirlenen vasfın aynısının farklı bir meselede aynı türden bir hükme etki etmesi: Örneğin küçüğün üzerindeki malla ilgili velayet hükmünün illeti, 'küçüklük' (sığâr) vasfıdır. Aynı vasıf küçük üzerindeki evlendirme velayetine de etki eder.

c) İlet olarak belirlenen vasfın cinsinin hükmün bizzat kendisine etki etmesi. Mesela 'bayılma' özüyle biriken namazların kaza edilme yükümlüğü düşer. 'Bayılma' vasfıyla (iletiyle) aynı cinsten olan 'delirme' ve 'hayız' gibi özürlerle kazaya kalan namazların kaza edilme yükümlülüğü de düşer. Dolayısıyla 'bayılma' vasfıyla aynı cinsten olan 'delirme' ve 'hayız' gibi vasıflar bizzat namazın düşmesine etki eder.

uşûl şerhu Mirkâti'l-vüşûl, 269; Muhammed b. Ferâmürz Molla Hüsrev, *Mirkâti'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 366-367; Ayrıca bk. Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 155,156.

Vasfın cinsinin hükmün cinsine etki etmesi. Örneğin meşakkat sebebiyle hayızlı kadından namaz yükümlülüğü düşer. Hayız meşakkati ile birebir aynı olmamakla beraber aynı cinsten olan yolculuk meşakkati sebebiyle de namazın iki rekâtı düşer. Böylelikle vasfın cinsi hükmün cinsine etki etmiş olur.⁶¹

Anlaşılacağı üzere Hanefiler, *illetin hükme te'sirini* bir realite olarak ortaya koyup, *illetin te'sir gücünü* de bir tercih kriteri olarak kabul etmekte ve bu kriteri de çatışan iki delil arasındaki tercih kriterine benzeterek yaptıkları tercihin sübjektif bir tercih değil, belli bir mantığa ve belli bir gerekçeye dayanan bir tercih olduğunu söylemektedirler.

Değerlendirme ve Sonuç

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere nas, icmâ ve zaruret sebebiyle istihsan, mantık ve işleyiş yönünden hafî kıyas istihsanından farklıdır. Zira nas, icmâ ve zaruret sebebiyle istihsan, belirli gerekçelere istinaden genel kuraldan istisna edilen durumları betimleyen hukuki bir araç konumunda iken, hafî kıyas istihsanı çözümü aranan meseleye uygulanma imkânı olan birbirine zıt iki kıyastan birini diğerine tercih mantığına dayanmaktadır. Dolayısıyla birinci kısım istisna niteliği, ikinci kısım ise şer'î bir kıyas mahiyeti taşımaktadır.

Bu farklılık istihsanın bünyesinde farklı akıl yürütme biçimlerini barındıran ve buna binaen de farklı boyut ve işlevleri olan üst bir kavram olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Modern dönemdeki bazı ilim adamlarının da dile getirdiği üzere, istihsanın birinci boyutu, genel kurala aykırı olan, dayandığı gerekçenin kuvvetli oluşu sebebiyle de ihmal edilemeyen istisnai durumları nitelemektir. Bu niteleme sayesinde, hukukun sistematize edilmesi sürecinde ortaya çıkan kural dışılıklar izah edilmiş olmakta, dağınık haldeki istisnai durumlar belli bir kavramla ifade edilerek sistematik bir bütünlük sağlanmış olmaktadır.⁶² Bu duruma göre nas, icmâ ve zaruret sebebiyle oluşan istisnai durumlara istihsan denmesi, belirli gerekçelerle istisna edilen ve belli bir mantığı ve işleyişi bulunan

⁶¹ Kırş. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûl-i fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 3/512-513; Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr bi şerhi'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 373; Ahmed b. Ebî Saïd Molla Civen, *Nûru'l-envâr* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 2008), 2/34.

⁶² Bk. H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yay., 2017), 120.

dağınık haldeki çözümlerlerin tek bir isim altında toplanarak kavramlaştırılmasından ibarettir.

İstihsanın bu türüne herhangi bir itiraz da söz konusu değildir. Zira istihsana karşı çıkanların kendileri de, adına istihsan demeseler de benzer gerekçelere istinaden benzer tercihlerde bulunmuşlardır.⁶³ Dolayısıyla onların doğrudan karşı çıkışları bu tür istihsana değil, rey ile istihsanda bulunmaya, kendi iddialarına göre, hevâya dayanılarak kıyası terk etmeye, özel ismiyle söylersek hafî kıyas istihsanına yöneliktir.

Bu durumu Abdülazîz el-Buhârî şu şekilde ifade etmektedir: “Karşıt görüştekiler, Ebu Hanîfe’ye nas/eser, icma ve zarurete dayanarak yapmış olduğu istihsan konusunda karşı çıkmamışlardır. Çünkü kıyasın bu delillerle terk edilmesi ittifakla güzel görülmüştür. Lakin onlar, Ebu Hanîfe’nin rey ile istihsanda bulunmasına karşı çıkmışlardır. Zira onların zannına göre bu durumda kıyasın terki hevâya dayanılarak yapılmaktadır.”⁶⁴

Kıyasın hevâ ile terk edildiği iddiasına karşılık Hanefiler, zikri geçen tarzda kıyas taksimi yaparak illetin te’sir gücünü ön plana çıkarmışlardır. Yaptıkları tercihin de tıpkı kıyasın türleri ve diğer deliller arasındaki tercihte olduğu gibi kuvvet esasına göre yapıldığını, dolayısıyla zahir yoldan hafîye yönelimin hevâya değil, şer’î bir delile dayandığını ispat etmeye çalışmışlardır.⁶⁵

Bu minvalde olmak üzere Hanefiler, evvela söz konusu işlemin şer’î bir kıyas olduğunu ifade etmişler akabinde de kıyasın en önemli unsuru olan illet üzerinde bir mahiyet çözümlemesi yaparak, onunla ilgili bir takım nitelikleri tercih sebebi saymış ve buna binaen de yaptıkları tercihin belirli parametreleri olan objektif bir tercih olduğunu ısrarla vurgulamışlardır.

Nitekim onlara göre illetin sıhhatinin delili, hüküm için elverişli bir vasıf olmasıdır. Bir vasfın hüküm için elverişli olmasından kasıt, hüküm ile vasıf arasındaki uygunluktur (mülâemet). Uygunluktan kasıt ise illet olarak belirlenen vasfın Hz. Peygamber ve Selef-i Sâlihînden nakledilen illetlerle uyumlu olmasıdır. Lakin bir vasfın hükme elverişli olması tek başına yeterli değildir. Zira kendisiyle amelin

⁶³ Bk. Ali Pekcan, “Şâfiî İstihsân Yapmış mıydı?”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003), 145-172.

⁶⁴ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr ‘an usûl-i fahri’l-İslâm el-Pezdevî*, 2/5; Ayrıca bk Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*, 84.

⁶⁵ Bk. Debûsî, *Takvîmü’l-edille fî usûl-i’l-fıkh*, 404-405.

gerekliliği için o vasfın ayrıca hükme te'sirinin bilinmesi yani müessir olması gerekir.⁶⁶ İletinin müessir olması ise şâri'in o vasfı dikkate alıp onu hükme etkili kılmasıyla,⁶⁷ bir başka ifadeyle şâri'in o vasfı dikkate alarak hüküm düzenlemiş olmasıyla bilinir.⁶⁸

Ortaya konan bu perspektiften de anlaşılacağı üzere Hanefiler, bir vasfın hüküm için elverişli olmasını yani münasip olmasını illet olabilmesi için tek başına yeterli görmemekte ayrıca o vasfın müessir olmasını da şart koşmaktadırlar. Hem münasip hem de müessir olup illet vasfı kazanan ve birbiri ile çatışan illetler arasında da illetin te'sir gücünü ön plana çıkarmakta ve bunu bir tercih nedeni saymaktadırlar. Dolayısıyla onlara göre, illetinin te'sir gücü fazla olan hafî kıyasın (istihsanın), illetinin te'sir gücü zayıf olan zâhir kıyasa tercihi -muhaliflerinin iddia ettiği gibi- hevâya dayanan sübjektif bir tercih değil, kıyasın türleri ve diğer deliller arasındaki tercihte olduğu gibi kuvvet esasına dayanan bir tercihtir.

Üstelik bu tercih, istihsanın birinci kısmının bazı türlerinde de görülen makasıt ve maslahat eksenli bir değerlendirmeye kapı arayarak istihsanın farklı bir boyutuna da işaret etmektedir. Zira ilgili örnekler incelendiğinde zahir kıyasın terkinin makasıt ve maslahat eksenli bir değerlendirmenin neticesi olduğu da görülecektir. Nitekim çözümü aranan meselede zahir kıyasın uygulanması durumunda hukukun genel amaçları ile örtüşmeyen bir neticenin ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. İşte böyle bir durumda hafî kıyasın tercihi, uygulandığında zorluk ve sıkıntıya sebebiyet veren, kamu vicdanını rahatsız eden, şeriatın genel amaçları ile örtüşmeyen bir netice doğuracak olan zahir kıyas karşısında, makasıt ve maslahat eksenli bir değerlendirme yapılarak şeriatın genel amaçları ile uyumlu, daha kolay ve daha işlevsel bir çözüm üretme işlevi görmektedir.

Bu boyutuyla istihsan, hukukun katı normatif tabiatını yumuşatan, kamu vicdanını rahatlatan, adalet ve hakkaniyet terazisinde çözümler sunan çözüm odaklı hukuki bir enstrüman hüviyeti arz etmektedir.

⁶⁶ Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 589; Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 2/177; Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *el-Menâr fî uşûlü'l-fîkh*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 170,171.

⁶⁷ Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, 589; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i fahrî'l-İslâm el-Pezdevî*, 3/512.

⁶⁸ Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, 109.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an uşûl-i fahri'l-İslâm el-Pez-devî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 4 Cilt. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Akgündüz, Sâid Nuri. "Hanefî Fırûnda İstihsan -el-Hidâye Örneği". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2002), 29-57.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yay., 2017.
- Bahuseyn, Yakub Abdülvehhâb. *Raf'u'l- harac fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. "Tabiî Hukuk Düşüncesi Açısından İslâm Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 111-138.
- Bihârî, Muhibbullah b. Abdışşekûr. *Müsellemü's-sübût* (Leknevî'nin Fevâtihu'r-rahamût adlı eseri ile birlikte). thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Şahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1992.
- Büyük Ali Haydar Efendi. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. Üsküdar/İstanbul: Âsitâne, 1322.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Uşûlü'l-Cessâs (el-Fuşûl fi'l-uşûl)*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fi uşûlî'l-fıkıh*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Dirik, Mehmet. "Ebu Hanîfe'nin İctihat Metodunda İstihsan". *PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2018), 180-224.
- Dumlu, Emrullah. *Haber-i Vâhid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Uşûlü'l-Fıkıh*. çev. Abdülkadir Şener. Kahire: Dârü'l-Fikir, 1958.
- Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyib. *el-Mu'temed fi uşûlî'l-fıkıh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Emir Padişah, Muhammed Emin b. Mahmûd Buhârî. *Teysîrü't-tahrîr alâ kitâbi't-tahrîr*. b.y.: Daru'l-fikir, ts.
- Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Maḥşûl fî ilm-i uşûlî'l-fıkıh*. thk. Taha Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müesssetü'r-Risâle, 1997.
- Haçkalı, Abdurrahman. "Hanefî Mezhebi İctihat Geleneğinin Tümdengelimci Yönü Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 15/1-2 [Ebû Hanîfe Özel Sayısı] (2002), 283-290.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *Meşâdirü't-teşrî'i'l-İslâmî fî mâ lâ naşsa fih*. Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1993.
- Hudârî, Muhammed. *Uşûlü'l-fıkıh*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1969.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed. *Fethu'l-gaffâr bi şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-taḥşîl*. thk. Muhammed Haccî ve arkadaşları. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. *et-Tahrîr* (Emir Padişah'ın Teysîrü't-tahrîr'i ile birlikte). b.y.: Daru'l-fikir, ts.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-muḥyîye fî tabakâti'l- Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Daru İhyâ'l-Kütübî'l-Arabiyye - Dârü'l-ulûm, 1993.

- Kürdî, Ahmed el-Haccî. *Buḥûs fî ilm-i uşûlî'l-fıkh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2004.
- Leknevî, Abdülâlî Muhammed b. Nizâmüddîn Muhammed Sihâlevî el-Ensârî Bahrülülûm. *Fevâtihü'r-raḥamût fî şerḥi Müsellemi's-sübût*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Mehmed Seyyid. *Uşûl-i Fıkıh (Medhal)*. ed. Selçuk Camcı. İstanbul: Akademi Yayınları, 2001.
- Merğînânî, Ebu'l-Hasan Burhanüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *el-Hidâye şerḥu bidâyetü'l-mübeddî*. İstanbul: Eda Neşriyat, 1991.
- Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd. *Nûru'l-envâr*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 2008.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz. *Mir'âtü'l-uşûl şerḥu Mirkâti'l-vüşûl*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru Sader, 2011.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmurz. *Mirkâtü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *Saḥîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları-Dâru Sahnûn, 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Menâr fî uşûlî'l-fıkh*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr şerḥü'l-muşannif 'ale'l-menâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Önder, Muharrem. *Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Pekcan, Ali. "Şâfiî İstihsân Yapmış mıydı?" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003), 145-172.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslam Ali b. Muhammed. *Uşûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-vüşûl ilâ ma 'rifeti'l-uşûl)*. thk. Said Bektaş. Beyrut : Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tavzîḥ fî ḥalli gavâmi'zi't-Tenkîḥ* (Taftazânî'nin Şerḥü't-telviḥ adlı eseri ile birlikte). thk. Zekeriya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tenkîḥ* (Sadrüşşerân'ın et-Tavzîḥ ve Taftazânî'nin Şerḥü't-telviḥ adlı eseri ile birlikte). thk. Zekeriya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Uşûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Kahire : Dâru'l-Marife, 1973.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. thk. Ebû Abdullâh Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Seydişehrî, İbnü'l-Emîn Mahmud Esad. *Fıkıh usûlü : Telhîs-u usûl-i fıkh*. İstanbul : Yasin Yayınevi, 2011.
- Siğnâkî, Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc. *el-Kâfi: Şerḥü'l-Pezdevî*. thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Şa'ban, Zekiyyüddîn. *Uşûlü'l-fıkhî'l-İslâmî*. İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016.
- Şahin, Osman. "İstihsan Yönteminin Aklî Gerekçeleri ve Bazı Uygulama Şekilleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (2008), 41-75.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *Tâ'lîlü'l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1981.
- Tûfî, Süleymân b. Abdilkavî. *el-Bülbül fî uşûlî'l-fıkh*. Riyad: Mektebetü'l-İmami's-Şâfiî, 1410.
- Üsmendî, Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-naẓar fî'l-uşûl*. thk. Muhammed Zeki Abdülber. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, ts.

ISTIHSAN WITH HIDDEN ANALOGY (QIYAS KHAFI)

Emrullah DURLU*

Extended Abstract

Throughout Islamic history, many methods of fiqhi (exegetical) reasoning have been used to provide solutions to problems resulting from the routine course of life. In the following periods these methods of reasoning were made terms with names such as qiyas, istihsan, istislah, and istishab. Among these methods, the most commonly used method of reasoning is qiyas. The methods apart from qiyas have been favored more frequently by certain scholars and sects; certain scholars have even identified some methods. To illustrate, istihsan, which has a remarkable place in all these methods, is identified and associated with Imam Abū Ḥanīfa because of his active use of the method. Hanafi fiqh scholars followed their Imams and used this method second only to qiyas. They are defining and forming a conceptual frame for istihsan as a procedure was carried out by the Hanafi theoreticians of the following eras.

Istihsan is not a type of deduction (istidlal) that functions on the same line. Still, it is a type of ijihad that bears various fiqhi reasoning ways differing from each other in terms of logic and practice. For some of the istidlal types included in istihsan, it becomes the case to adopt a kind of exceptional solution by the nature of the very case by rejecting the qiyas applied in similar cases due to specific reasons. In this method, the meaning of rejected qiyas is the “general law” or “sharī‘ah naṣṣ with general quality” adapted in fiqh in general or in a specific sect. The justifications for the rejection of qiyas are naṣṣ, ijma‘ and necessity. Considering the logic and functioning, this type of istihsan is named “istihsan via exception” or “istihsan with exception”.

Another type of istihsan depends on favoring one of the two opposite qiyas that can be applied to solve the same case. Here, one of the two qiyas forms is the one obvious but with a low effect, and flashes to the mind even without thinking thoroughly. This is called *qiyas jali* (obvious analogy). The other one, however, is the qiyas with a strong influence that can only be comprehended through careful thinking. This type is called *khafi qiyas*. The former is named “absolute qiyas”, and the latter is called “istihsan” or more specifically, “istihsan with khafi qiyas”

924 | db

* Assoc. Prof. Dr. Ataturk University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Erzurum, Turkey, edumlu@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2911-5990>.

There is a difference between istihsan with khafi qiyas and istihsan due to naşş, ijma' and necessity, which all have istihsan quality, given as follows: the provision concluded via exceptional istihsan cannot be applied for similar cases. This is because the istihsan-based provision concluded in these forms is not a provision obtained depending on a common illah (cause) within the frame of shari'ah naşş. On the contrary, it is a provision stated in defiance of general rules or general shari'ah naşş. Therefore, this type of istihsan cannot be used for similar cases. For instance, the istihsan based provision that it is permissible (jaiz) to eat or drink when you forget cannot be used for cases where fasting is violated due to mistake and obligation. Similarly, the provision that laughter makes one unclean in terms of wudu' cannot be used for funeral prayers or sajda tilawat.

The istihsan with khafi qiyas is a shari'ah qiyas. The provision of the qiyas is that it can be used in similar cases. Therefore, a provision formed with such istihsan can be used again for similar cases. To exemplify, the istihsan based provision that swearing an oath is necessary for both sides in case the seller and buyer disagree on the price of the previously sold item can be applied to the heirs and rental contracts. That is, if the seller and buyer die before the delivery of the goods and if their heirs disagree on the price of the goods, both sides are asked to take an oath. Similarly, if a disagreement occurs regarding the amount of the money even before the rented goods are used, both sides are asked to swear oaths.

The reason why khafi qiyas is favored over dhahir qiyas in istihsan with khafi qiyas is not about clarity and hiddenness, but the power of the work or, in other words, the influence power of the illah (cause). Therefore, preferring khafi qiyas (istihsan) having stronger illahs over dhahir qiyas with weaker illah effect power is not a subjective preference for no reason, it is a preference based on power, similar to the preference for types of qiyas and other evidence.

Keywords: İstihsan, Khafi Qiyas, Dhahir Qiyas, Istihsan with Khafi Qiyas.

